

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК [37.035:343.91-053.6](477)"18/19"

ПЛИСКО Євген

кандидат педагогічних наук, старший викладач, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

вул. Батюка, 19, м. Слов'янськ Донецької області, 84116, Україна

E-mail: pliskoej@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. У статті висвітлюються перші спроби організації виховання неповнолітніх правопорушників у вітчизняній соціально-педагогічній практиці періоду другої половини ХІХ – на початку ХХ століття. Проаналізовано методику трудового виховання, її вдосконалення та реорганізацію в програмний метод. Йдеться про виникнення превентивного виховання неповнолітніх і втілення в практику профілактичних засобів з метою попередження дитячої злочинності.

Ключові слова: неповнолітні правопорушники, соціально-педагогічне виховання, трудове виховання, превентивне виховання, профілактика.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Реформування та модифікація соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками в Україні потребує використання не тільки найновіших технологій та інновацій, а й урахування надбань вітчизняної педагогіки минулого. Для нашого дослідження важливим є використання сучасного теоретичного та практично-організаційного досвіду роботи в цьому напрямку та ознайомлення з принципами та методами соціально-педагогічної роботи у другій половині ХІХ – початку ХХ століть.

Аналіз актуальних досліджень. Історичному аспекту соціально-педагогічної протидії дитячій злочинності присвячені праці: Л.І. Беляєвої, Ю.М. Богданової, П.В. Гламазди, І.В. Іванькової, Е.Б. Мельникової, К.В. Продіуса, В.П. Пальченкова, О.І. Поспелової, В.В. Селяниної, Н.Ю. Скрипченко, Н.М. Штикової, І.В. Хулхачієвої, Є.О. Чернишової та багато інших науковців.

Проте, деякі питання з означеної проблеми в історії вітчизняної педагогіки залишаються нерозкритими.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті – висвітлення основних концепцій соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми правопорушниками в період другої половини XIX – на початку XX століть.

Виклад основного матеріалу дослідження. Започаткування соціально-педагогічної діяльності з дітьми-злочинцями в Україні, було пов'язане із виникненням закладів для неповнолітніх: виправних притулків, хліборобських колоній і ремісних притулків для морально знівечених підлітків, які, відповідно до закону від 5 грудня 1866 року, почали відкриватись в Україні приватними благодійними товариствами. Відкриття спеціальних притулків для морального виправлення неповнолітніх злочинців передбачалось Законом Російської імперії створення системи закладів для відбування покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніх [4, с. 122].

На початку свого існування, однією з вимог виправних закладів було здійснення постійного контролю за вихованцями. Цей обов'язок виконували всі: педагоги, вихователі, службовий персонал. Більш того, намагаючись відлучати підлітків від злочинного середовища, у виправних закладах прагнули до виключення з життя дітей тюремної атрибутики та системи відносин, які властиві в'язниці.

Прикладом тому є Харківський притулок, де існував добре злагоджений педагогічний колектив, який у своїй роботі дотримувався гуманістичних принципів виховання. Розуміння поняття «режим» тут пов'язувалося з дисциплінованістю вихованців, відповідальністю, та дотриманням порядку. Педагоги, спираючись на довіру до своїх вихованців, довіряли їм завідувати майстернями, здійснювати розрахунок кормів, продуктів, вести облік грошових витрат.

Розпорядок у виправних закладах для неповнолітніх правопорушників узгоджувався з директором. У ньому чітко визначались: час підйому; сніданок, обід, вечеря; заняття в школі, в майстернях; робота у полі, саду, городі; час на відпочинок. Щоденне навантаження становило 11–18 годин. Вільного часу у вихованців, залишалося дуже мало. Заборонялися азартні ігри, паління, вживання спиртних напоїв. Незважаючи на це, були випадки, коли вихованці нехтували цими заборонами і дозволяли собі подібні речі.

Від підлітків вимагалось беззаперечне дотримання правил розпорядку дня, старанно вчитися, брати активну участь у роботах по господарству. Очевидно, що виконання цих вимог знаходилося у прямій залежності від тих умов і тих взаємин, що склалися в закладі. Крім того, важливе значення мав факт наділення підлітків певними правами. Зазвичай до переліку прав, які гарантувалися вихованцям, визначалось: право бути

обраним до органів самоврядування (де такі були); право відвідувати бібліотеки; брати участь у гуртках самодіяльності, виставках художньої творчості; мати право на побачення з рідними, вести з ними листування; купувати товари на зароблені гроші в тому випадку, якщо вони видавалися; мати особисту власність у вигляді особистих речей, шафи, маленького городика, садка. Все це регламентувалося режимом, і як правило, було задекларовано в статутах товариств-засновників і статутах виправних закладів [1, с. 210 - 211].

Основним із засобів урегулювання поведінки у виправних закладах, була система покарань і заохочень. В кожному закладі була своя система заохочень і покарань, яка встановлювалася відповідно до його Статутом, визначаючи свій перелік можливих покарань, серед яких, найбільш поширеними були: зауваження або догана, зроблені наодинці або публічно; заборона грати; заборона побачення або листування з рідними; позбавлення прогулянок; позачергове призначення на господарські роботи та інше.

Нажаль, педагогам не завжди вдавалось долати сформовані у малолітніх принципи і погляди, і тим самим виключити елемент покарання з педагогічної системи організації виховання. І все ж таки принципи заохочення в житті при виправного закладу існували.

На противагу покаранням, заохочення мали широке розповсюдження серед мережі колоній і дитячих притулків. Це була система різноманітних нагород; публічна похвала; занесення прізвища на дошку пошани; нагорода відзнаками; допущення до виконання обов'язків, які потребують особливої довіри; відпустка на побачення до батьків і родичів.

Варто звернути увагу на той факт, що досліджуваний нами період характеризувався широким залученням дітей до виробничої сфери. Така практика мала подвійний характер: з одного боку – важка праця на заводах і фабриках, яка негативно впливала на загальний стан здоров'я дітей, позбавляла їх дитинства, а з іншого – надавала можливості отримати конкретну спеціальність, здобути освіту, сприяла підвищенню відповідальності та дисципліни. Кмітливі підлітки були під пильним наглядом підприємців, які відбирали їх, віддавали на навчання до фахівців, улаштовували до шкіл та училищ [3, с. 9].

Найбільш ефективним шляхом боротьби зі злочинністю в другій половині XIX століття вважалось ліквідування чинників, що спонукали зміні орієнтації кримінально-карної політики, що ґрунтувалася на знанні дійсних причин злочинної поведінки, а не на боротьбі з її наслідками. Виходячи з цього, карну політику слушно пропагувалось замінити на попереджувальну, превентивну. Змістом її повинна була стати педагогічна освіта народних мас, особливо підростаючого покоління, якому бракувало

раціонального виховання, котра «... створює темперамент і характер людини, з якими вона має можливість протистояти всілякій спокусі, а розумова та технічна освіта дає їй засоби, які полегшують працю та надають можливості жити, без перешкод для навколишніх» [2, с. 267; 3, с. 10].

Практика виховання будувалась на основі прогресивних ідей вітчизняних педагогів того часу, дотримуючись поваги до вихованця, прагненні його розвитку й вдосконалення. Такі принципи відстоювали: А.І. Герцен, Н.А. Добролюбов, М.І. Пирогов, К.Д. Ушинський та інші відомі діячі освіти другої половини XIX століття.

Як наголошує Беляєва Л.І.: «Ці положення були використані і в підходах до організації виховання у виправних закладах. Фахівці, які стоять біля витоків справи виправного виховання, вважали, що для цього слід використовувати ті ж засоби, що мали поширення в вихованні дітей взагалі, оскільки до вихованців у закладах ставилися як до звичайних дітей, які перебувають у незвичайних умовах: занедбаність, сирітство, жебрацтво та ін.» [1, с. 162].

Система трудового виховання поступово набувала свого соціального та загально-педагогічного значення. Важливе місце відводилось праці та навчанню ремеслам. Уже на той час праця традиційно вважалася найбільш сильним із засобів виховання, була найбільш організованою та популярною у закладах для неповнолітніх. Фахівці вважали, що саме трудове виховання дисциплінує, навчає терпінню, привчає до правильного розподілу дня, допомагає підлітку позбутися поганих схильностей, забезпечує необхідну професійну підготовку для самостійного життя [5].

Прогресивні погляди щодо питань організації цього напрямку виховання були висловлені К. Д. Ушинським [6].

Трудове навчання будувалось за практичним методом вивчення вихованцями ремесла безпосередньо при виготовленні виробу. Інакше кажучи – наочним методом навчання, під час якого вихованці навчалися в процесі виготовлення спочатку окремих деталей, а вже потім різного напрямку виробу на замовлення організацій і установ. Такий метод навчання мав свої переваги, оскільки використання дешевої робочої сили вихованців дозволяло керівникам закладів отримувати відповідний прибуток.

Однак цей метод несподівано було замінено на більш прогресивний «програмний метод»: діти спочатку навчалися ремеслу за спеціальною програмою, а потім використовували отримані знання на практиці. Програмний метод формував більш якісні знання, оскільки, дякуючи його застосуванню, вихованці мали можливість засвоювати технологію

виготовлення речей або виробів в цілому, а не окремими частинами. Пізніше найбільш популярною стала система трудового навчання, в процесі якої застосовувалися інтегровані елементи програмно-наочних методів.

За програмним методом поступово зросла популярність землеробські колонії. В основу навчання в колоніях такого спрямування було покладено практику господарської діяльності. Діти залучались до тепличного господарства, тваринництва, бджільництва. Саме тому в програми навчання додатково були включені предмети з природознавства, рослинництва, ботаніки та ін..

На перших етапах існування таких закладів перевага належала ремісничій справі «кустарного» рівня, яке з часом розвинулось у професійне, орієнтоване на підготовку кваліфікованих фахівців, які були здатні не тільки виконати певну роботу, а й працювати на машинах. Це відповідало завданням розвитку промисловості, формуванню системи професійної освіти в країні. І якщо мати на увазі, що система професійної освіти включала в себе професійно-технічні або ремісничі школи, курси, сільськогосподарські школи та училища, то організатори виправних закладів уміло використовували це у вихованні неповнолітніх [1, с. 189].

Практично в кожному виправному закладі педагоги прагнули забезпечити вивчення декількох ремесел. Пріоритетними були: столярно-токарне, ковальсько-слюсарне, швацька та кравецька справи. Більш того, вихованці мали право вибору ремесла за своїм власним бажанням. Як приклад можемо привести Харківський притулок і Чернігівська колонія, де вихованцям надавалася можливість упродовж 2-3 місяців спробувати займатися кожним із запропонованих ремесел, а вже тільки потім зробити остаточний вибір. Що стосується труднощів вибору – на допомогу вихованцю приходили директор або вихователі, які, враховуючи рівень загальної підготовки, фізичного розвитку та інтересів вихованця рекомендували те чи інше ремесло [7].

Висновок. Так от, під впливом широкого суспільного руху, розвитку народної освіти та нових прогресивних концепцій, а також педагогічних ідей другої половини XIX – на початку XX століть в теорії та практиці виховання неповнолітніх правопорушників поступово склалися доволі гуманістичні засоби виховання, які ефективно застосовувалися в умовах спеціальних виправних закладів.

Спираючись на традиційні засоби і нові концепції вітчизняної педагогічної думки XIX-го століття, були вироблені основні засади виховання у виправних закладах: професійна освіта, праця, режим і дисципліна. З часом метод трудового виховання був замінений «програмним методом», який ґрунтувався на більш детальному навчанні ремеслу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Беляева Л. И. Воспитание несовершеннолетних правонарушителей в России: В 3 ч. – Ч. 1: Учреждения для несовершеннолетних правонарушителей в Российской империи / Л. И. Беляева. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2007. – 400 с.
2. Богдановский А. Молодые преступники. Вопросы уголовного права и уголовной политики / А. Богдановский. – [2-е изд., испр. и доп.]. – СПб. : Тип. Моригеровского, 1871. – 311 с.
3. Попов М. А. Генезис проблеми відхилень у поведінці неповнолітніх у історії педагогічної думки: навч. посібн. – Слов'янськ: СДПУ, 2008. – 103 с.
4. Соцький Ю. Особливості виконання покарання у вигляді позбавлення волі щодо неповнолітніх за законодавством Російської імперії / Ю. Соцький // Право України. – 2004. – № 11. – С. 122-124.
5. Терзиев Н. Профессиональное обучение питомцев воспитательно-исправительных заведений // Тюремный вестник. – 1916. – № 6-7. – С. 681–684.
6. Ушинский К. Д. Необходимость ремесленных школ в столицах // Собр. соч. в 3-х т. – Т.3. – М.; Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948.
7. Харьковское общество исправительных приютов: Отчет за 1903 г. – Харьков, 1904.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2018.

ПЛИСКО Евгений

кандидат педагогических наук, старший преподаватель, кафедра социальной педагогики и социальной работы, ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

ул. Батюка, 19, г. Славянск, 84116, Украина

E-mail: pliskoej@ukr.net

**ОРГАНИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ В УКРАИНЕ
ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВВ.**

Резюме. В статье рассматриваются первые попытки организации воспитания несовершеннолетних правонарушителей в отечественной социально-педагогической практике периода второй половины XIX – начала XX века. Проанализирована методика трудового воспитания того времени, ее развитие и реорганизация в программный метод. Указано возникновение превентивного воспитания несовершеннолетних и применение на практике профилактических методов по предупреждению детской преступности.

Ключевые слова: несовершеннолетние правонарушители, воспитание, социально-педагогическое воспитание, трудовое воспитание, превентивное воспитание, профилактика.

PLISKO Eugene

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer Department of Social Pedagogy and Social Work of SHEE “Donbass State Pedagogical University”

General Batyuk Str., 19, Slovyansk, 84116, Ukraine

E-mail: pliskoej@ukr.net

THE ORGANIZATION OF SOCIAL EDUCATION OF JUVENILE OFFENDERS IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURY

Summary. The article highlights first attempts of the organization of education of juvenile offenders in the domestic socio-pedagogical practice during the second half of XIX – early XX century. Analyzed methods of labor education, improving and restructuring the program method. We are talking about the emergence of preventive education of minors and the embodiment in practice of preventive tools to prevent juvenile crime.

Key words: juvenile offenders, education, social and pedagogical education, labor education, prevention.

Abstract. Institutions social and pedagogical work with children with criminals in Ukraine was associated with the occurrence of juvenile institutions, correctional orphanages, agricultural colonies and craft shelters for mentally mutilated teenagers who, in accordance with the law of December 5, 1866, began to open in Ukraine by private philanthropic societies. Opening special shelters for the moral correction of juvenile offenders was provided for by the Law of the Russian Empire. There was created the system of institutions for the punishment in the form of deprivation of liberty of minors.

In the beginning of its existence one of the requirements of correctional institutions was the implementation of permanent control over the pupils. This duty was fulfilled by all the employees: teachers, educators, office staff. Moreover, trying to wean adolescents from the criminal environment in correctional facilities sought to be excluded from the lives of the children of the prison paraphernalia and relationships that are inherent to prison.

The most effective way of fighting crime in the second half of XIX century it was believed the excision of the factors that prompted a change of orientation of a criminal policy, which was based on the knowledge of the true causes of criminal behavior, rather than a struggle with its consequences. On this basis, the criminal policy was rightly promoted to change on a warning.

Based on traditional tools and the implementation of new concepts of domestic pedagogical thought of the XIX-th century was worked out the basic

methods of education in correctional institutions: professional education, labor, regime and discipline.

The most urgent was the system of labor education, which had its social and pedagogical value. The author was K. Ushinsky. Importance was given to labour and training of crafts. Already at that time the work was traditionally considered to be the most powerful means of education, was the most organized and popular in institutions for minors.

REFERENCES

1. Belyaeva L. Y. *Vospytanye nesovershennoletnykh pravonarushyteley v Rossyy: V 3 ch. – Ch. 1: Uchrezhdeniya dlya nesovershennoletnykh pravonarushyteley v Rossiyskoy ymperyy* / L. Y. Belyaeva. – M.: Yzdatelstvo Moskovskogo psikhologo-sotsyalnogo ynstytuta; Voronezh: Yzdatelstvo NPO «MODEK», 2007. – 400 s.
2. Bohdanovskyy A. *Molodye prestupnyky. Voprosyi uholovnoho prava y uholovnoy polytyky* / A. Bohdanovskyy. – [2-e yzd., yspr. y dop.]. – SPb. : Typ. Moryherovskoho, 1871. – 311 s.
3. Popov M. A. *Henezys problemy vidkhylen u povedintsi nepovnolitnikh u istoriyi pedahohichnoyi dumky: navch. posibn.* – Sloviansk: SDPU, 2008 – 103 s.
4. Sotskyy Yu. *Osoblyvosti vykonannya pokarannya u vyhlyadi pozbavleniya voli shchodo nepovnolitnikh za zakonodavstvom Rosiyskoyi imperiyi* / Yu. Sotskyy // *Pravo Ukrayiny.* – 2004. – # 11. – S. 122-124.
5. Terzyev N. *Professyonalnoe obuchenye pytomtsev vospytatelno-yspravytelnykh zavedenyy* // *Tyuremnyiy vestnyk.* – 1916. – # 6-7. – S. 681-684.
6. Ushynskyy K. D. *Neobkhodymost remeslennykh shkol v stolytsakh* // *Sobr. soch. v 3-kh t. – T.3.* – M.; L.: Yzd-vo APN RSFSR, 1948.
7. *Kharkovskoe obshchestvo yspravytelnykh pryutov: Otchet za 1903 h.* – Kharkov, 1904.

(переклад на англійську мову зроблено особисто автором статті)